

МОТИВАЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКІВ З КОГНІТИВНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті робиться спроба у загальних рисах викласти основні мотиваційні чинники розвитку дітей, що мають когнітивні порушення (діти з затримкою психічного розвитку, розладами аутистичного спектра, гіперактивним розладом з дефіцитом уваги). На основі теоретичних даних автором узагальнено дані щодо особливостей порушень когнітивного розвитку, які характеризуються неоднорідністю та поліморфністю порушень емоційно-вольової та пізнавальної сфер. Окреслено основні теоретичні та експериментальні здобутки наукових досліджень, що стосуються аспектів проблеми мотивації діяльності, навчання і розвитку особистості дітей з когнітивними порушеннями.

Ключові слова: мотиваційна діяльність, когнітивні порушення, діти з затримкою психічного розвитку (ЗПР), діти з розладами аутистичного спектру (РАС), діти з гіперактивним розладом з дефіцитом уваги (ГРДУ).

Теоретичні та методичні здобутки психолого-педагогічних пошуків, що проводяться в країнах Європи, де ключовою особливістю шкільної реформи є створення системи психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами, зокрема, з когнітивними порушеннями, як у спеціальних навчальних закладах так і в умовах інклюзивного навчання. Як відомо, свідома діяльність особистості формується на підґрунті поступового переходу від домінування неусвідомлених мотиваційних процесів до домінування усвідомлених мотивів. Експериментальні дослідження психолого-педагогічного супроводу дітей з когнітивними порушеннями, спрямованого на їх розвиток та виховання, пов'язані з вивченням мотивації, її впливом на розвиток здатності до пізнавальної, пошукової діяльності і є однією з складних та недостатньо вивчених проблем у психологічній науці.

Якщо в середині ХХ століття предмет, межі і специфіка психології мотивації були здавалося б зрозумілі, то тепер ця область виявилася фактично розподіленою між психологією особистості, психологією регуляції діяльності і саморегуляції та когнітивною психологією, що бурхливо розвивається у ХХІ ст. Тобто, мова йде про взаємодію мотиваційних детермінантів, які можна віднести частково до діяльності, а частково до особистісних особливостей людини. Ця так звана взаємодія «особистості і діяльності» у сучасній психології розглядається як результат такої взаємодії.

Фундаментальні теоретичні та експериментальні дослідження, які стосуються загальних аспектів проблеми мотивації діяльності, навчання і виховання особистості висвітлені в працях В. Асеева, Г. Балла, Л. Божович, М. Боришевського, Г. Костюка, О. Леонтьєва, С. Максименка, М. Матюхіної, А. Маркової, Т. Матіс, Д. Мак-Клеланда, Р. де Чармса, Х. Хекхаузена та ін. Автори зазначають, що мотив є необхідним компонентом будь-якої діяльності, що спрямовує її, спонукає певними причинами, впливає на визначення мети діяльності, опосередковує дії. Зовнішня (неспецифічна) мотивація виникає в процесі досягнення цілей тих задач, які не пов'язані з пізнавальними інтересами суб'єкта (мотивація уникнення невдач), внутрішня – виникає внаслідок бажання суб'єкта до саморозвитку, самовдосконалення.

Окрім того, маємо численні дослідження щодо мотиваційних чинників особистості, з'ясування питань з якою метою особистість здійснює ту чи іншу діяльність та ін. Так,

проблема мотивації особистості досліджувалася в працях Л. Божович, М. Ільїна, Г. Карпової, О. Леонтьєва, Т. Матіс, В. Мясіщева, Х. Хекхаузена та ін. Автори трактують мотивацію як сукупність психологічних утворень, які спонукають і спрямовують діяльність, водночас, надаючи їй особистісний зміст. Тобто, мотивація є не що інше як сукупність причин психологічного характеру, які пояснюють поведінку і діяльність людини, їх початок, спрямованість і активність.

У дослідженнях інших вчених мотиваційна складова визначена провідним компонентом пізнавальної діяльності (М. Алексєєва, Б. Баєв, Г. Балл, М. Боришевський, Ю. Гільбух, О. Дусавицький, С. Максименко, В. Моргун, Л. Прохоренко, І. Синиця, О. Скрипченко та ін.). Автори стверджують, що основи мотивації навчання закладаються у початковій школі, тому саме молодший шкільний вік має великі резерви формування навчально-пізнавальної мотивації [4; 5].

Полімотивованість пізнавальної діяльності не виключає наявності одночасно і зовнішньої, і внутрішньої мотивації, які взаємопов'язані між собою. Аналізуючи особливості мотиваційної сфери в навчальній діяльності Л. Божович, М. Неймарк дійшли висновку, що існує домінуюча система мотивів, де провідні мотиви підпорядковують собі всі інші, чим і визначають ієрархічну побудову мотиваційної сфери. Як свідчить Л. Божович, в навчально-пізнавальній діяльності домінантними можуть бути або внутрішні мотиви, які пов'язані із змістом цієї діяльності, або ж широкі соціальні мотиви, які пов'язані з необхідністю дитини зайняти певну позицію в системі суспільних відносин.

Досліджуючи мотиваційні детермінанти, які спрямовують пошукову діяльність особистості, О. Леонтьєв зазначає, що мотивація має дві основні функції – спонукаючу і смислоутворюючу, тобто з одного боку вона стимулює самостійність, ініціативність і цілеспрямованість пізнавальної діяльності, а з іншого, – породжує інтерес до діяльності, задоволення від отриманого результату, здійснення розумових та вольових зусиль.

В своїх дослідженнях Л. Божович, О. Запорожець, Л. Венгер, М. Матюхіна, Т. Сак, Л. Славіна, О. Чувалова стверджують, що мотивація формується на основі базових потреб дитини в пізнанні, спілкуванні, творчій самореалізації, які задовольняються в навчально-пізнавальній діяльності. Автори підкреслюють залежність продуктивності діяльності від рівня розумового розвитку, відношення до навчання і домінуючих мотивів в мотиваційній сфері [3; 6].

У наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених представлені експериментальні дані щодо особливостей когнітивних порушень дітей з особливими освітніми потребами (О. Лурія, Л. Прохоренко, Т. Сак, С. Chandler, J. Connell, R. Ryan та ін.). До основних порушень когнітивного розвитку вчені відносять незрілість мозку коркових відділів, що часто поєднуються з локальними ураженнями мозкових структур й характеризуються неоднорідністю та поліморфністю порушень емоційно-вольової та пізнавальної сфер. Так, на основі аналізу цих комбінацій Л. Прохоренко виокремлює узагальнені класифікаційні ознаки, які притаманні тій чи іншій групі дітей, у яких спостерігаються порушення когнітивного розвитку: наявне поєднання низького рівня інтелектуальної продуктивності з низьким рівнем пізнавальної активності, затримка психічного розвитку, розлади аутистичного спектру (РАС), гіперактивні розлади з дефіцитом уваги (ГРДУ) [5].

Досліджуючи проблему мотиваційного компоненту у дітей, у яких спостерігається поєднання низького рівня інтелектуальної продуктивності з низьким рівнем пізнавальної активності Н. Богдан, Н. Кузьміна, М. Лузік, М. Могильна, Ж. Шиф, свідчать про невміння формулювати, уточнювати і конкретизувати цілі діяльності; низький рівень отриманого досвіду і пізнавальних можливостей; відзначають тенденцію відхилення від поставленої задачі з опорою на найближчі мотиви діяльності (мотиви, які пов'язані з даною конкретною ситуацією, або мотиви, які викликані необхідністю так чи інакше виконати вимогу дорослого). Мотиваційні фактори, такі як потреба, пов'язана з

результатом діяльності, наявність вмінь і навичок, необхідних для успішного її виконання, вміння переборювати труднощі на шляху до досягнення мети, а також адекватне оцінювання результатів діяльності, тобто ті утворення, які сприяють формуванню мотиваційного компоненту, не сформовані.

В дослідженнях, проведених в полі затримки психічного розвитку, зазначено, що низький розвиток когнітивних процесів дітей спричиняє несформованість цілепокладання, навчальної мотивації, самоконтролю, самооцінки, що негативно відбивається на пізнавальній діяльності. Так, І. Мартиненко, Л. Прохоренко виявили певні особливості сформованості основних (зовнішні, внутрішні і проміжні) мотивів у дітей із ЗПР. Як стверджують автори, у них в групі внутрішніх мотивів домінують ігрові та мотиви уникнення невдач, в той час як у їх однолітків з нормальним психічним розвитком – пізнавальні (пов'язані з прагненням до здійснення інтелектуальної активності, до оволодіння новими знаннями і вміннями) та широкі соціальні. Дослідники зазначають, що мотиваційна сфера цих дітей, втім як і психічна сфера, дисгармонійна з точки зору реального рівня розвитку і потенційних можливостей. Це виявляється і в розбіжності між значущими і реально діючими мотивами. Найбільше ці відмінності спостерігаються на етапі початкового навчання [4; 5].

Інші вчені зазначають, що однією із проблем розвитку дітей з розладами аутистичного спектру (РАС) є відсутність мотивації, що спостерігається як під час засвоєння нових знань так і, загалом, до участі у їх соціальному та шкільному середовищі. На думку А. Egel, R. Koegele, недостатність мотивації може виражатися у спалахах гніву, плачу, непокорі, відсутності уваги, поряд з цим наявні млявість, стурбованість, спроби залишити ситуацію коли дитина навчається. Таких дітей важко зацікавити до виконання тих чи інших завдань, це пов'язано з тим, що, оскільки вони часто зазнають поразки, то просто навчилися не пробувати. Розв'язуючи проблему підвищення рівня мотивації у дітей з РАС, у 1987 році А. Egel, R. Koegele розробили програму, що включає методи стимулювання та функціонального використання мовлення дитини, що позитивно вплинуло на мотивацію навчання, так як основною метою цих методів є поліпшення ключової поведінки на основі мотивації. В результаті дослідження, було зроблено висновки, що вмотивована дитина, намагається більш відповідально виконувати завдання, вправи (працює з більшою рішучістю), стає зацікавленою процесом навчання [6].

Вивчаючи дітей з когнітивними порушеннями, численні вчені надавали увагу проблемі навчання дітей з гіперактивним розладом з дефіцитом уваги (ГРДУ) (Т. Бондаренко, Г. Леві, О. Романчук та ін.). Як визначають автори, головною проблемою дітей з синдромом дефіциту уваги з гіперактивністю є зниження мотивації, продуктивності навчальної діяльності, низький рівень академічних досягнень. У своїх працях вчені серед таких дітей умовно виділяють такі групи: діти з розвиненими візуальними, але зниженими слуховими навичками; діти, у яких знижені візуальні, але розвинені слухові навички; діти зі зниженням обох навичок. Симптоми СДУГ можуть виявлятися і посилюватися при збільшенні навантажень на нервову систему, в результаті чого відбувається розбалансування психічних процесів, що негативно відбивається на процесі навчання. Перебуваючи в комфортних для нього умовах, дитина швидше адаптується до шкільного життя, і за період навчання в початковій школі при відповідному режимі навчання (без перевтоми) робота мозку повністю нормалізується. В іншому випадку інтелектуальні та фізичні перевантаження тільки посилять симптоматику СДУГ, і дитина, навіть володіючи великим потенціалом, не зможе ефективно включатися в процес шкільного навчання.

Дослідники наголошують, що на початкових етапах навчання у таких дітей відсутньою є навчальна мотивація, оскільки мотиваційний рівень навчання забезпечується лобовими частками кори головного мозку, які формуються у дітей цієї.

категорії пізніше, ніж у їхніх однолітків. Тому одним з найважливіших напрямків роботи з учнями з СДУГ є формування навчальної мотивації [1; 2; 3; 6].

Таким чином, теоретичний аналіз проблеми сформованості мотивації у дітей з когнітивними порушеннями дозволяє стверджувати про недостатність мотиваційного розвитку таких дітей через незрілість коркових структур, неоднорідність та поліморфність порушень емоційно-вольової та пізнавальної сфер. У дітей з когнітивними порушеннями дисгармонійною є мотиваційна сфера у порівнянні з типовим рівнем розвитку дитини, особливості якої виявляються у порушенні цілеспрямованості (неправильне орієнтування в пізнавальному завданні, помилкове і часткове виконання), неадекватному ставленні до труднощів та некритичному оцінюванні отриманого результату

На підставі проведеного теоретичного аналізу спеціальної літератури з проблеми мотивації навчання були окреслені завдання нашого дослідження, одним з яких є з'ясування мотиваційних детермінантів навчальної діяльності дошкільників із затримкою психічного розвитку, а саме: мотиву, потреби, наміру, цілі і спонуки, що приєє усвідомленню дітьми об'єкта та способу пізнавальної діяльності.

Відтак, вивчення мотиваційної готовності до шкільного навчання дошкільників з порушеннями когнітивного розвитку представляють значний науковий інтерес, а результати дослідження матимуть вагоме практичне значення. Одержані дані стануть підґрунтям для розроблення системи заходів, спрямованих на успішну адаптацію цих дітей до школи, подоланню кризового переходу до навчальної діяльності та сприятиме ефективному опануванню знань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирования личности. М., Изд-во «Мысль», 1976. – 158с.
2. Бужинецька К.Б. Мотиваційна готовність до гри у дошкільників з порушеннями когнітивного розвитку / К.Б. Бужинецька // Педагогіка та психологія: стратегії, технології, інновації : Збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції 15 червня 2017р. – Київ : ТОВ «Задруга», 2017. – 112с.
3. Матюхина М.В. Мотивация младших школьников. – Автореферат на соиск...д-ра психолог. наук.- М.: 1986.-30с.
4. Прохоренко Л.І., Бужинецька К.Б. Психологічні аспекти пізнавальної мотивації дітей з порушеннями когнітивного розвитку / Л.І. Прохоренко, К.Б. Бужинецька // Тези доповідей Міжнародної науково-практична конференція "Інклюзивне навчання в Новій українській школі" (26-27 березня 2018 року). – Тербовля : Інтерсервіс, 2018. – С. 184– 187.
5. Прохоренко Л.І. Дитина із труднощами у навчанні / Л.І. Прохоренко. – Харків: Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. – 48 с. – (Інклюзивне навчання за нозологіями).
6. Сак Т.В. Психолого-педагогічні основи управління учбовою діяльністю

учнів із затримкою психічного розвитку у школі інтенсивної педагогічної корекції. – К.: Актуальна освіта, 2005.-246с.

7. Koegel R.L., Egel A.L. (1979). Motivating Autistic Children. *Journal of Abnormal Psychology*, 88, 4118-4126.

REFERENCES:

1. Aseev, V.G. (1976). *Motivaciia povedeniia i formirovaniia lychnosti* [Motivation of behavior and personality formation]. Moscow: Mysl.

2. Buzhinetska K.B. (2017). Motyvaciina gotovnist do gry u doshkilnykiv z porushenniamy kognityvnogo rozvytku [Motivational readiness for a game with preschool children with violations of cognitive development]. In K.B. Buzhinetska (Eds.), *Pedagogika ta*

psykholohiia: strategiii, tekhnologii, innovatsiii: Zbirnik materialiv vseukrayinskoï naukovo- praktychnoi konferentsiii 15 chervnia 2017r. [Pedagogy and Psychology: Strategies, Technologies, Innovations: Collection of Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference June 15, 2017]. Proceeding of Conference (pp/ 21-24). Kyiv : TOV «Zadruga»,

3. Matiukhina, M.V. (1986). *Motivaciia mladshyh shkolnikov* [Motivation of younger students] (Dissertation Abstract, Moscow).

4. Prokhorenko L.I., Buzhinetska K.B. (2018). *Psikhologichni aspekty piznavalnoi motivatsii ditei z porushenniamy kognityvnogo rozvytku* [Psychological aspects of cognitive motivation of children with disorders of cognitive development]. In L.I. Prokhorenko, K.B. Buzhinetska (Eds.), *Inklyuzyvne navchannia v Novii ukrayinskii shkoli* [Inclusive education in a new Ukrainian school]. Proceedings of Conference (pp. 184-187). Terebovlia: Interservis.

5. Prokhorenko, L.I. (2018). *Dytyna iz trudnoshchamy u navchanni* [Child with learning difficulties]. Kharkiv: Ranok».

6. Sak, T.V. (2005). *Psikhologo-pedahohichni osnovy upravlinnia uchbovoiu diialnisty uchchniv iz zatrymkoiu psikhichnogo rozvytku u shkoli intensyvnoi pedagogichnoi korektsii* [Psychological and pedagogical foundations of the management of the schoolchildren of the psychiatric development of the psychiatric development of the school and intensively pedagogical correctional school]. Kyiv: Aktualna osvita.

7. Koegel, R.L., Egel, A.L. (1979). Motivating Autistic Children. *Journal of Abnormal Psychology*, 88, 4118-4126.

Kseniia Buzhinetska Motivation determinants of development of primary schools with cognitive dispatches

The article attempts in general to outline the main motivational factors for the development of children with cognitive impairment (children with mental retardation, autistic spectrum disorders, hyperactive disorder with attention deficit). On the basis of theoretical data, the author summarizes data on the features of violations of cognitive development, which are characterized by heterogeneity and polymorphism of violations of emotional-volitional and cognitive spheres. The basic theoretical and experimental achievements of scientific researches concerning aspects of the problem of motivation of activity, training and development of the personality of children with cognitive impairments are outlined.

Keywords: *motivational activity, cognitive impairment, children with mental retardation, children with autistic spectrum disorders (PACs), children with hyperactive disorder with attention deficit (GRDU).*